

Grundtvigs julesalmer

af Merete Bøye

Det følgende er en omskrivning af mine noter til en sangaften om Grundtvigs julesalmer. Udgaverne af de omtalte salmer er fra Den danske Salmebog 2003.

Gamle Grundtvig er næsten altid aktuel i Danmark på den ene eller den anden måde. For år tilbage talte jeg med en (nu afdød) engelsk Grundtvigforsker, som sagde, at hans interesse for Grundtvig var blevet vakt, da han som stor dreng i 50'ere var en tur i Danmark, hvor han havde undret sig over, hvordan det kunne være, at næsten alt i Danmark – næsten uanset hvad det var: andelsslagterier, gymnastikforeninger, højskoler, kirken, grundloven – havde noget at gøre med én mand: Grundtvig.

Grundtvig gennemsyrrer ikke bare vores kirke og skole, men hele vores samfund. I 2008 optrådte han sågar i DRs julekalender, *Pagten*, hvor vi fik at vide, at hans bedste ven, da han boede i Thyregod som dreng, var en nissepige. Det skal man nok tage med et gran salt, men det er fint, at DR løfter sin opgave som "public service"-kanal og lærer de danske børn noget om deres kulturarv.

BARNDOM OG UNGDOM

N.F.S. Grundtvig blev født d. 8. september 1783. Hans far, der var præst i Udby på Sjælland, stod for en gammeldags lutherdom og tilsluttede sig ikke den rationalistiske oplysningskristendom, som var tidens modeteologi. Rationalisme kommer af ratio, som betyder fornuft på latin, og netop fornuften var i højsædet. Oplysningskristendommens mænd mente, at den slags gammeldags overtro, som ikke stod for en nærmere prøve af fornuften, skulle fejdes ud. I stedet målte man kristendommen med samme målestok, som man målte alt andet under Oplysningen efter: ud fra sin samvittighed og sin fornuft.

I Oplysningstiden mente man, at Gud skulle erkendes på grundlag af den menneskelige fornuft eller erfaring. Fornuften og kristendommen, mente man, sagde det sammen, når man blot forstod dem ret. Jesus kom til at stå som "den store lærer" eller pædagog. Han havde lært menneskene at tro på det alvise forsyn, at leve et fromt og godt levned, og at

tænke på deres egen udødelige sjæl og livet efter døden. Altså ”Gud, dyd og udødelighed”.

Men denne oplysningsteologi var gået forbi præstegården i Udby. Lille Grundtvig blev i stedet opdraget med noget så umoderne som Kingos salmer og studier af danmarkshistorien. Under sit teologistudium blev han, som de fleste andre, påvirket i retning af Rationalismen, men han læste også tyske og danske romantikere som Goethe, Schelling og Oehlenschläger, for Romantikken var også en væsentlig strømning i tiden. Rationalismen fik i modsætning til Romantikken ikke rigtigt tag i ham, og efter endt studium begyndte han i stedet at interessere sig for den nordiske mytologi. Han ønskede at vække det danske folk ved hjælp af en blanding af nordens myter og kristendommen. Men han ønskede ikke at blive præst, og han påbegyndte i stedet en karriere som digter og historiker.

Men Grundtvigs far var blevet gammel. Han skrantede og ville gerne have sønnen hjem til Udby som kappellan. Det var Grundtvig ikke umiddelbart indstillet på, men han holdt alligevel i 1810 det, der hedder en ”dimisprædiken”, hvilket er en prædiken, man skulle holde efter endt studium, såfremt man ønskede at komme til at virke som præst. Hans prædiken havde overskriften *Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?*, og heri hudflettede Grundtvig tidens dårlige trosliv, som skyldtes præsternes elendige prædikener. Kirkerne var ikke længere Kristi kirker, for det var ikke Hans ord, der blev forkyndt i dem. Det var kun menneskeord. Sniksnak om små ligegyldigheder eller lærde falbelader uden teologisk bund. Præsterne troede i deres hovmod, at de ”ved menneskekløgt”, dvs. ved fornuften, kunne løse menneskelivets gåde. Nu gjaldt det så om ”mandigen at svinge Ordets kraftige Sværd mod Synd og Vantro uden at agte på tidens letsindige Spot”.

Han fik en fin karakter for prædikenen, men da han lod den udgive, vakte den forargelse i vide kredse. Det gik Grundtvig på, og han holdt nu prædikenen op som et spejl for sig selv. Var han selv bedre? Var han ikke også selv hovmodig, blottet for tro og kærlighed? Han kom ud i en sjælekrise, hvor han plagedes af det, vi i dag kalder angstanfald. Gode venner hjalp ham hjem til Udby, hvor han begyndte at virke som faderens kappellan.

Da han kom ud på den anden side af depressionen, var han nået tilbage til sin barndoms lutherske erkendelse af menneskets afmagt og tro på Guds nåde og på Kristus som forsoner. ”Nu blev Bibelen min bog”, skrev han i sin dagbog. Denne lutherske bibelkristendom skulle være hans våben i kampen mod Rationalismen.

Da skrev han sin første salme, helligtrekongersalmen *Dejlig er den Himmel blå*. Han indsendte den til et ugeblad til tryk og skrev i et følgebrev, at han mente, tidens rationalistiske, autoriserede salmebog, *Evangelisk-Kristelig Salmebog*, lignede ”stillestaaende Vande”, og han ønskede i stedet en ”rindende Bæk”. Han ønskede salmer, der var poetiske og fortællende fremfor moraliserende, og han kunne tænke sig en salmebog med salmer af Kingo, Luther og andre salmedigtere, heriblandt ham selv. Denne salme markerer Grundtvigs begyndelse på mere end 60 års salmedigtning ud fra den målsætning at få skabt en ny og mere levende salmesang i Danmark. Salmen blev udgivet under titlen *De hellige tre Konger – en Barnesang*.

ET BARN ER FØDT I BETLEHEM (1820)

I 1820 skrev Grundtvig endnu en ”barnesang”, nemlig julesalmen *Et barn er født i Betlehem*. Det er oprindeligt en gammel latinsk salme, som har været brugt i Danmark i mange hundrede år – siden reformationen i forskellige oversættelser. I *Evangelisk-Kristelig Salmebog* optrådte den dog ikke. Grundtvig genopdagede den i 1817, og i 1820 udgav han sin egen gendigtning af den.

Vers 1: ”Thi glæde sig Jerusalem”. (Derfor skal Jerusalem glæde sig). Det er det ny Jerusalem, der tænkes på, altså den himmelske stad. Med andre ord: Et barn er født her på jorden, og derfor glæder himlen sig.

Oprindeligt er den latinske salme blevet brugt ved de krybbe-andagter, som man holdt i senmiddelalderen. Det var en slags krybbespil for voksne, hvor man sang vekselsang og dramatiserede juleevangeliet. I Grundtvigs gendigtning er salmen blevet til en børnesang. Den fik overskriften ”Julesang for christne Børn”, og som motto fik den det gamle mundheld: ”Det er godt at være barn om julen”.

Vi er vant til at opfatte Grundtvig som en populær digterpræst med masser af tilhængere (grundtvigianere), men det var først, da han var omkring 50 år gammel, at han begyndte at få en smule vind i sejlene. De første mange år var han lidt af en enegænger, der blandt dannede mennesker stod alene med sin kritik af tidens fornuftsdyrkelse. Som nævnt var han i 1810 kastet ud i en voldsom sjælekrise eller depression, og det var han med jævne mellemrum livet igennem. I 1824 skrev han en af de måske glædeste

julesalmer, vi har: *Velkommen igen, Guds engle små*. Men den blev til julemorgen 1824 efter en lang, sort, depressiv nat, hvor Grundtvig ikke havde kunnet se andet end tvivlen og frygten og sorgen.

VELKOMMEN IGEN, GUDS ENGLE SMÅ (1824)

I vers 1 nævnes ”fugl og sæd i dvale”, men hvilken fugl går i dvale? Ifølge Jørgen Kjærgaards Salmehåndbog hentyder Grundtvig sandsynligvis til en gammel folkeovertro, som sagde, at svalerne overvintrede i mosen. Men det kan også være, han mener mursejleren, som faktisk kan gå i dvale, hvis der ikke er føde nok.

I vers 3 tales om engle, der har ”gæstet en hytte før”. Mon ikke, Grundtvig mener jomfru Marias ydmyge bolig, som blev besøgt af englen Gabriel? Det kan også være, han tænker på Abrahams telt i Mamre, Lots hjem i Sodoma, eller måske dem alle tre. Generelt ser Guds engle stort på de pekuniære forhold hos de mennesker, som de gæster, og det er det, Grundtvig ønsker at formidle.

”Vi puslinger har i hver en vrå”, skriver Grundtvig i vers 4. På dette tidspunkt havde han to små drenge med sin første kone, Lise: Johan på 2 år og Svend på 3 måneder. Siden fik de også en lille Metha.

I vers 6 hentyder Grundtvig til sin egen (og lægfolkets) længsel efter en ny og bedre salmesang til at erstatte den tørre og moraliserende Rationalismes: ”Da høre vi julesang påny, som sig med hjertet rimer.”

Jakobs stige, som englene gik op og ned ad, omtales i vers 7: ”Da vandre Guds engle op og ned på salmens tonestige.” Når den nye salmesang bryder igennem, så kan vi ligesom Jakob se himlen åben over os og englene stige op og ned.

Salmen ender med de kryptiske ord: ”lad julesorgen slukkes”. Som sagt er salmen skrevet lige efter en forfærdelig nat, fuld af mørke tanker. Derfor må man regne med, at det først og fremmest er sin egen sorg, Grundtvig tænker på. Samtidig er det en indrømmelse af, at sorgen stadig findes, også i julen, som ellers er så glæderig en tid. Men der er også trøst at finde midt i julesorgen.

DE STÆRKE JYDER

Som nævnt gennemgik Grundtvig i 1810 en krise, og ud af den krise voksede en forståelse af, at det var nødvendigt at søge tilbage til Luther og til Bibelen. I 1825 skete der igen noget med Grundtvig, idet hans bibelsyn ændrede sig. Det gik op for ham, at

kirken havde været til før Bibelen blev skrevet ned, og at det ikke var ”Bogstaven som sådan”, der rummede Guds Ord. Guds ånd skulle levendegøre den døde bogstav.

På Horsens-kanten var der nogle lægfolk, der kaldtes ”de stærke jyder”. De trådte op imod deres lokale præster, som var rationalister, og krævede en bedre forkyndelse. Grundtvig var ikke teologisk på linje med de stærke jyder, men i 1825 skrev han alligevel et par mindre artikler, hvor han tog dem i forsvar. Han kunne godt forstå, at de følte trang til at gøre opgør, når præsternes forkyndelse var så åndløs, som den var. Folket var vågnet og havde opdaget, at der var en afgrund til forskel på luthersk kristendom og så den moral-kristendom i fornuftige sko, som præsten prædikede.

K I R K E N S G E N M Æ L E

Grundtvig kom til at tænke over menighedens stilling i forhold til dels Bibelen, dels præsterne. Det gik op for ham, at menigheden var ældre end skriften var, og at denne menighed altid havde bekendt sin kristne tro. Fejlagtigt troede Grundtvig, at den såkaldt apostolske trosbekendelse gik helt tilbage til apostlenes tid. Vi ved nu, at det er en bekendelse, der udviklede sig over århundreder og først fik den form, vi kender, omkring år 200. Men Grundtvig havde ret i, at menighedens bekendelse i en eller anden form selvfølgelig er ældre end de nedskrevne nytestamentlige beretninger. Denne opdagelse af trosbekendelsen, fandt sted i 1825 og kaldes for Grundtvigs ”mageløse opdagelse”.

Grundtvig nedfældede disse tanker i det lille, stærkt polemiske skrift, *Kirkens Gienmæle*, som var et svar til den højtestimatede professor H.N.Clausens digre og lærde værk *Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. Clausen forfægtede det synspunkt, at Bibelen var den eneste rettesnor og genstand for teologisk forskning, og derudover mente han, rationalist som han var, at kirken skulle være ”et samfund til at fremme den almindelige religiøsitet.” Grundtvig sagde, at sådan en kirke ikke var andet end et ”luftkastel”. Desuden skulle Kristus ikke søges i døde bøger, men er levende til stede i menighedens bekendelse, i dåben og i nadveren, mente Grundtvig. Han satte trumf på ved at kalde anfægte Clausens teologiske kyndighed og kalde ham for en vranglærer og en kætter. Clausen anlagde og vandt en injuriersag, og Grundtvig blev sat under langvarig politicensur. Han nedlagde kort tid efter sit embede, dog ikke som direkte følge af censuren.

E N G L A N D S R E J S E R N E

I 1828 var han i audiens hos kong Frederik VI, som spurgte ham, hvad han var beskæftiget med for tiden. ”Ingenting, Deres Majestæt”, svarede han, og sagde, at han vidste heller ikke, hvad han skulle tage sig til, medmindre kongen ville støtte ham

økonomisk, så han kunne rejse til England og studere de gamle angelsaksiske (oldengelske) håndskrifter. Det gik kongen med til, og opholdene i England 1829-31 blev meget vigtige for Grundtvig. (I parentes bemærket er Grundtvig en anerkendt angelsaksiskforsker i England. Det er for en stor del hans fortjeneste, at englænderne i det hele taget selv begyndte at interessere sig for de gamle oldengelske skrifter, der lå og samlede støv i bibliotekerne.)

Men han lærte også noget andet i England, nemlig betydningen af frihed. I 1834 skrev han bogen *Den danske Statskirke upartisk betragtet*. Bogens motto er 2. Kor. 3.17: ”Hvor Herrens Ånd er, der er frihed”. Ånden kan kun virke i frihed. Al tvang i trossager strider mod troens ånd. Gejstlighedens magt over lægfolket skulle brydes, og troen være en fri sag for alle. Der skulle indføres ”sognebåndsløsning”, sådan så man kunne knytte sig til den præst, man ønskede, på tværs af sognegrænserne. Men også præsterne skulle sikres frihed – først og fremmest frihed i forkyndelsen.

Grundtvig havde en forståelse af, at ånd kvæles uden frihed. Denne opfattelse blev forstærket under englandsrejserne, hvor han så en ustoppelig foretagsomhed og handlekraft, som han forstod var betinget af friheden. I 1832 skrev han i fortalen til *Nordens Mythologi* de berømte linjer: ”Frihed skal være vort løsen i Nord / frihed for Loke såvel som for Thor.” Med disse tanker bidrog Grundtvig meget til at forme det moderne Danmark. Man sporer som nævnt hans indflydelse i alt fra andelsslagterier til højskoler.

LOVET VÆRE DU, JESUS KRIST (1837/1845)

Fra midten af 1830'erne begynder det for alvor at tage fart med Grundtvigs salmedigtning. I 1837 udgiver han første del af sit *Sang-Værk til den danske Kirke*, hvor han tager fat på det enorme projekt med at forny hele den danske salmetradition. Herfra stammer Grundtvigs gendigtning af Luthers salme, *Lovet være du, Jesus Krist*.

I vers 3 skriver Grundtvig om Kristus: ”Verden går i dit ledebånd.” Et ledebånd er den gamle udgave af det, vi i dag vil kalde en gå-sele. Altså den slags sele, som man sætter på små børn, der lige har lært gå, så de ikke tuller ud og bliver kørt over i trafikken o.l.

”Himlens lys kom i dig til jord / skinner til ny oplysning stor”, står der i vers 4. Heri ligger måske et stik til oplysningskristendommen: nu kommer der en ny og bedre oplysning. Derudover hentyder det til juleteksten fra Johannes-evangeliet, hvor Jesus beskrives som ” Lyset, det sande lys, som oplyser ethvert menneske”.

”Lovet være du, Jesus Krist, at du menneske vorden est.” Og senere: ”Du, som har skabt og styrer alt, blev dog på skød Barnlille kaldt”. Denne spænding mellem den vældige, himmelske Gud og det spæde, skrøbelige menneskebarn i krybben, er Grundtvig også optaget af i salmen *Glæden hun er født i dag*. Der er igen tale om en gendigning af en gammel latinsk salme.

”Han, som var frygtelig”, dvs. han, som man burde frygte, ”og utilgængelig i sin høje bolig, han nu i barnedragt har sig i krybben lagt, med vort støv fortrolig.” Det utrolige er sket: den højeste gud lod sig føde som det mindste lille barn. I Jesus Kristus smelter alle modsætninger sammen.

Vers 2 fortsætter med modsætningsparrene: ”Født er han ved midnatstid, skabte sol og måne, / han, som ejer verden vid, hus i stald vil låne; / han, som på skyerne ager blandt stjernerne, svøbes som de spæde! / Ham, som på dommedag taler med tordenbrag, nu man hører græde!” Han, der har skabt solen og månen, blev født i den mørkeste nat. Han, der ejer alt, må låne en plads i en stald. Han, som taler med dunder og drøn på Dommedag, ligger nu og græder i vuggen, med et lille spædbarns stemme. Det er tid og evighed, der mødes i mennesket Jesus.

I vers 4 fortælles det, at Gud gjorde den utrolige rejse fra Himmel til Jord og dermed forbandt dem med hinanden. Derfor tør vi også håbe og bede til, at vi kan fare op til himmels med Jesus Kristus, ligesom han fór ned til jorden: ”Til os du dalede, / lad os til Himlene nu med dig opfare!”

Et andet aspekt af modsætningen mellem himmel og jord behandler Grundtvig i salmen *Vor Herre han er en konge stor*. Denne salme handler om forskellen på den jordiske kongemagt og den himmelske.

”Vor Herre han er en konge stor / og troner i Himmerige, / dog mellem de kristne små på jord / usynlig han er tillige”, skriver Grundtvig i det første vers. Vor Herre er med andre ord en stor konge, men han er på den anden side også en usynlig konge.

I vers 2 får vi at vide, at det at forhindre børn i at tilegne sig Guds ord, er lige så slemt som at slå Jesusbarnet ihjel: ”Og kvaltes i barnemund Guds ord, / da toges Guds Søn af dage;” Forhindrer man børn i at høre om Gud, er man lige så slem som Kong Herodes, der efter sigende slog alle de små drenge i Betlehem ihjel – for at være sikker på at få ram på Jesus. Men det er vanskeligt at standse Guds ord, for Guds budbringere, englenerne, kan ikke stoppes af døre og låse, sådan som almindelige kongers budbringere

kan. Det hører vi i vers 4: ”Guds engle endnu så vel som før / gør alt, hvad han vil beslutte, / og låse man kan slet ingen dør, / at de jo derind kan smutte.”

Vers 5 fortæller, at den himmelske konge samtidig er en tjener, som ”tjene må alt de små til gavn, hvis broder han ville være.” Jesus er også på dette område en modsætningsfyldt skikkelse.

VENNER! SAGDE GUDS ENGEL BLIDT (1846)

Grundtvig har skrevet den eneste salme i salmebogen, der tager udgangspunkt i englenes bud til hyrderne julenat. I de første tre vers af *Venner! sagde Guds engel blidt* udfoldes englens budskab grundigt:

”Hvorfor er I nu bange”, spørger englen. Det er det bibelske ”frygt ikke”. Englen skal ikke frygtes, fordi det budskab, han bringer, er en kilde til fryd og glæde: ”Kildevæld kun er budskab mit til lutter frydesange.” Denne englesang har ”efterklang ... trindt i kristenheden”, dvs. overalt i den kristne kirke, ”hvor ånd har mæle og sang har væld”. Man kan med andre ord genopleve den himmelske lovsang ved gudstjenesten.

I vers 5 fastslår Grundtvig: ”Kirke, du er vort Betlehem.” Det samme, som hyrderne så og hørte på marken ved Betlehem, kan vi se og høre i kirken. ”Og alle små derinde... skal deres frelser finde.” Ikke bare alle, men alle små, for over for Gud er vi alle små – vi er alle børn. Og det er netop ved at møde det levende ord og den levende sang i den levende menighed, at Kristus også bliver levende for os. Dette er i det hele taget et kerneanliggende hos Grundtvig.

KIMER, I KLOKKER (1856)

Salmen *Kimer, I klokker* er sikkert tænkt til at blive brugt ved juledags froprædiken i bykirkerne, som begyndte kl. 7 om morgenen. Klokkerne kimer ”før dag i det dunkle”, dvs tidligt om morgenen, før solen er stået op.

”Fred kom til jord, Himmelens Fred med Guds Ord”, står der i det første vers. ”Guds Ord betyder hos Grundtvig (som hos evangelisten Johannes) næsten altid Jesus Kristus.

Vers 2 rummer den smukke beskrivelse af julen som ”solhverv for hjerterne bange”. Festen for Jesu fødsel ligger meget symbolsk på omtrent samme tidspunkt som vintersolhvervet. Ligesom vi véd, at solen i gang med at vende tilbage, selvom det stadig er mørkt, sådan betegner Jesu fødsel ikke den klare, lyse, lange sommerdag, men et stille solhverv. Fra nu af bliver dagene længere, ikke kortere.

Lyset kommer umærkeligt til verden og bryder langsomt mere og mere igennem. Påske og pinse udspringer af jul, som Grundtvig siger i en anden salme. Julen har betydning, fordi den er et vendepunkt for de bange hjerter.